

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК: 342.7(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-9\(39\)-159-167](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-9(39)-159-167)

Андрущак Олена Михайлівна кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права та порівняльного права, Волинський національний університет імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0009-0004-1123-8601>.

Булавина Світлана Євгенівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права та порівняльного права, Волинський національний університет імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0003-1239-0563>.

ПРАВА ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО–ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА В УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Анотація: стаття присвячена теоретико–правовій характеристиці прав людини з акцентом на український контекст та має на меті узагальнити наукові підходи до розуміння феномену прав людини, виокремити актуальні проблеми їх практичної реалізації та визначити пріоритети державної політики щодо забезпечення та захисту прав і свобод особи у національному правовому полі. Автор акцентує увагу на універсальному характері прав людини як основоположної складової демократичного правопорядку, а також розкриває їх значення як невід’ємних, природних і юридично гарантованих можливостей особи. Особливу увагу приділено класифікації прав людини на громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні та екологічні, а також механізмам їх реалізації та захисту як на національному, так і міжнародному рівнях.

Проведено аналіз історико-правової наукової літератури, який визначає зміст та обсяг прав людини. Запропоновано напрями вдосконалення національного механізму захисту прав і свобод, щодо більш обґрунтованого використання міжнародних стандартів з питань прав людини у законодавстві України та у правозахисній практиці державних органів України.

Зазначено, що права людини в Україні мають міцне нормативне підґрунтя та визначальне значення для формування правової держави. Актуальним є подальше вдосконалення механізмів захисту прав, адаптація до європейських

стандартів та активізація правової освіти. Лише через інтегровану політико-правову стратегію можлива побудова суспільства, де права людини стануть не лише декларативною нормою, а щоденною реальністю.

Ключові слова: права людини, конституційні гарантії, міжнародні стандарти, класифікація прав, український контекст, зобов'язання людини й держави.

Andrushchak Olena Mykhailivna PhD in Law, Senior Lecturer at the Department of Theory and History of State and Law and Comparative Law, Lesya Ukrainka Volyn National University. <https://orcid.org/0009-0004-1123-8601>

Bulavina Svitlana Yevhenivna PhD in History, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Theory and History of State and Law and Comparative Law, Lesya Ukrainka Volyn National University. <https://orcid.org/0000-0003-1239-0563>

HUMAN RIGHTS: THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS IN THE UKRAINIAN CONTEXT

Abstract: The article is devoted to the theoretical and legal analysis of human rights with a focus on the Ukrainian context. It aims to summarize scholarly approaches to understanding the phenomenon of human rights, identify current issues in their practical implementation, and define the priorities of state policy in ensuring and protecting individual rights and freedoms within the national legal framework. The author emphasizes the universal nature of human rights as a fundamental component of democratic legal order and reveals their significance as inalienable, natural, and legally guaranteed opportunities of the individual. Special attention is given to the classification of human rights into civil, political, social, economic, cultural, and environmental rights, as well as to the mechanisms of their implementation and protection at both national and international levels.

The article includes an analysis of historical and legal academic literature that outlines the content and scope of human rights. The authors propose directions for improving the national mechanism for the protection of rights and freedoms, with a view to a more substantiated use of international human rights standards in Ukrainian legislation and in the human rights practice of state institutions.

It is noted that human rights in Ukraine have a strong normative foundation and play a decisive role in the formation of a legal state. Priority should be given to further improving protection mechanisms, adapting them to European standards, and enhancing legal education. Only through an integrated political and legal strategy can a society be built in which human rights become not merely a declarative norm, but a daily reality.

Keywords: human rights, constitutional guarantees, international standards, classification of rights, Ukrainian context, individual and state obligations

Постановка проблеми. Права людини є однією з фундаментальних категорій сучасної правової думки та ключовим елементом побудови демократичної, правової держави. Вони відображають природні, невід’ємні можливості кожної особи жити гідно, вільно й захищено. В умовах глибоких соціально-політичних трансформацій, а особливо з огляду на триваючу агресію Російської Федерації проти України, питання забезпечення й ефективного захисту прав людини набуває особливої актуальності.

Введення у Конституцію України положення про те, що людина, її життя, здоров’я, недоторканність та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст.3), а також закріплення у Основному Законі правила стосовно того, що чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість котрих надана Верховною Радою України, є частиною національного права (ч.1. ст.9), стали вагомими кроками у цьому напрямку [10].

Загальні й специфічні закономірності виникнення, становлення та еволюції феномена прав людини якраз і мають слугувати теоретико-правовій характеристиці досліджень у сфері прав та свобод людини в українському контексті. Зазначені обставини зумовлюють актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному ж етапі розвитку вітчизняної та зарубіжної правової науки увагу вчених привертало проблемам з’ясування поняття прав людини, вихідних засад феномена прав людини, а відтак, і формулювання визначення загальнотеоретичного поняття прав людини присвячені окремі праці авторів Т. Андрусика, С. Горбунова, А. Гусєва, В. Горшенєва, І.Лукашука, Л. Луць, П. Рабіновича, та ін. [1].

Метою цієї статті є комплексне дослідження теоретико-правових засад прав людини в українському контексті, аналіз джерел, класифікацій, механізмів реалізації та існуючих викликів.

Виклад основного матеріалу. Права людини – це універсальні соціально-правові цінності, що належать кожній особі від народження незалежно від її громадянства, національності, статі, мови, релігії чи інших ознак. Вони базуються на ідеї невід’ємності та рівності всіх людей. У правовій теорії права людини трактуються як юридично гарантовані можливості особи, що визначають межі свободи в межах правопорядку.

Одним із невід’ємних атрибутів сучасного життя як міжнародної спільноти, так і кожного політично організованого суспільства виступають права людини. Останнім часом поняття прав людини настільки закріпилися у політико-правової і навіть побутової спілкування, стало настільки звичним для

використання у програмних документах різноманітних суб'єктів політичної діяльності, що його смислове навантаження іноді видається самоочевидним [1].

Дається взнаки своєрідна природа такого явища, як права людини: воно, як і будь-який інший феномен, має власні закономірності, незнання котрих спричинює труднощі різнопланового, передусім характеру. Однією з передумов подолання таких труднощів виступає з'ясування глибинних, основоположних основ природи прав людини, насамперед дослідження теоретико-правових засад прав людини в українському контексті.

Права людини – це словосполучення, що увійшло у мовний лексикон лише після Другої світової війни, ознаменувавши народження сучасної концепції прав людини, яка прийшла на зміну доктрині природного права [2]. Головним чинником формування зазначеної концепції було становлення нового міжнародного правопорядку, запровадженого ООН: саме з діяльністю цієї організації пов'язується розробка документів, котрі згодом утворили фундамент міжнародної нормативної системи прав людини.

Однак зрозуміло й те, що сучасна концепція прав людини не з'явилася та й не могла з'явитися, так би мовити, на порожньому місці. Адже найперші документи, в яких було закріплено права людини, були результатом саме внутрішньодержавної, а не міжнародної правотворчості.

Отже, нормативно-правова база, що забезпечує реалізацію прав людини в Україні, охоплює:

1. Конституцію України (1996), яка у розділі II закріплює широкий спектр прав і свобод;
2. Міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною:
Загальна декларація прав людини (1948),
Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950),
Міжнародні пакти ООН (1966);
3. Закони України: «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про звернення громадян», «Про безоплатну правову допомогу» тощо;
4. Рішення Конституційного Суду України та практика ЄСПЛ, яка є обов'язковою для національних судів відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4].

У правовій літературі дійсно пропонується декілька підходів до визначення джерел природних прав людини. Основні з них можна згрупувати таким чином:

- 1) життєдіяльність людини як розумної істоти (це біологічне джерело породжує право на життя та право на свободу);
- 2) матеріальні умови життя суспільства;
- 3) суспільні відносини, зміст яких (із позицій історичного матеріалізму) визначається, кінець-кінцем, матеріальними умовами життя суспільства. Однак,

на думку цих авторів, формування деяких із природних прав здійснюється під безпосереднім впливом суспільних відносин, а не самих по собі матеріальних умов життя;

4) так зване «формально-юридичне джерело» – нормативні акти держави [3].

Щодо виділення такого джерела, як біологічне, зауважимо, що детермінуючим чинником породження прав людини виступатимуть саме суспільні відносини, у процесі розвитку зокрема, морального, духовного втілення яких якраз і формується уявлення про виключну цінність людського життя.

Сказане не має на меті заперечити тезу про те, що під захистом перебувають певні біологічні ознаки людини скажімо, її фізичне життя та здоров'я. Вони отримують статус цінності тільки у процесі опосередкування їх суспільними відносинами. Що ж до уявлення про інші джерела прав людини – такі, як матеріальні умови життя суспільства, суспільні відносини, нормативні акти, – то його можна дещо уточнити [1].

На нашу думку, варто проводити розмежування між цими джерелами: між чинниками, динаміка функціонування яких, так чи інакше, спричинює виникнення прав людини – це розвиток суспільних відносин та матеріальні умови такого розвитку, з одного боку, і нормативними актами – з іншого, – адже перші є показником, результатом розвитку матеріальної культури суспільства і власне прямо впливають на матеріальний зміст прав людини; інші ж, нормативні акти є своєрідним відображенням правової політики держави, показником рівня розвитку правової культури. Стосовно значення нормативних актів як джерел прав людини, то його розгляд, слід провадити у більш тісній зв'язок наближеними одним із наслідків діяльності органів держави, яка, офіційно виступаючи організацією політичної влади всього населення, характеризується, поряд із цим, своїми власними інтересами [2].

Отже, більш обґрунтованим було б вважати, що визначальним рушієм розвитку прав людини виступають власне суспільні відносини, а не матеріальні умови життя суспільства. Відображення прав людини у нормативних актах виступає скоріше конкретною характеристикою, показником рівня розвитку суспільства – у кінцевому рахунку, власне результатом розвитку таких відносин.

Поняття прав людини як окрема категорія з'явилося лише в епоху Просвітництва (XVIII ст.), хоч окремі положення, дотичні до ідеї прав людини, можна виявити вже задовго до того у творах грецьких філософів та й у деяких релігіях світу [5].

В епоху Просвітництва набула поширення думка про те, що саме природа наділяє людину певними фундаментальними правами, які можуть бути протиставлені урядові, але разом з тим мають ним охоронятися. З того часу права людини, їх здійснення стали розглядатися як елементарні передумови гідного людського існування [2].

У процесі ознайомлення з положеннями міжнародних актів та сучасних конституцій стосовно прав людини виявлено часте вживання словосполучення “права та свободи” людини. Прикладом може бути використання зазначених термінів у нормах Міжнародного Білля про права людини, у назві Конвенції про захист прав та основних свобод людини 1950 р., у відповідних положеннях Конституцій України, Польщі, Франції, Росії, ФРН. Численні правові пам’ятки свідчать, що термін “свобода” для позначення правових можливостей людини почав використовуватися у внутрішньодержавних документах раніше, аніж термін “права”. Цікаво, що перший термін виявлений і в нормативних документах українського державного будівництва XVII – XVIII ст., зокрема у Березневих Статтях і Конституції прав та вольностей Війська Запорізького 1710 р. [2].

Як видається, термін “свободи”, вживаний того часу, позначав саме права, які належать особам чи групам людей з огляду на їхні звання чи статус: адже тоді права людини існували у формі правових можливостей обмеженого кола суб’єктів. Не зайвим буде нагадати про саме народження ідеї прав людини та її первинне філософське обґрунтування. Тоді права та свободи людини мислилися як природні та невід’ємні, а часом виникнення таких прав вважали момент народження індивідів. За такого розуміння легітимність держави визначалася ступенем визнання цих прав, на чому власне і закінчувалися її обов’язки. Не дивно, що за такого підходу не могли визнаватись інші права, окрім політичних та особистих, тобто таких, що відображалися у панівній на той час доктрині. За такого “природного” підходу, термін “свободи” вживали на позначення тих правових можливостей людини, які були “одиничними” виявами її загальної свободи – невід’ємного атрибута кожного індивіда від народження [1].

Істотна відмінність між класичною доктриною прав людини та їх сучасною концепцією спостерігається також і стосовно тих суб’єктів, яких можна вважати потенційними порушниками прав людини, що пов’язується, зокрема, з розвитком міжнародних відносин та появою деяких незнаних на час існування згаданої доктрини суб’єктів міжнародних відносин. Якщо права, проголошені у французькій Декларації прав людини та громадянина 1789р. і в американській Декларації Незалежності 1776р., стосувалися головно держави та суспільства, то нині можливими суб’єктами, відповідальними за порушення прав людини, визнаються і транснаціональні корпорації (ТНК) й деякі інші міжнародні організації та утворення (зокрема, такі, як ЄС). Переконливим підтвердженням цієї нової характерної риси сучасної концепції прав людини є Хартія ЄС. Норми даного міжнародного акта спрямовано на захист прав та свобод людини від можливих порушень з боку наднаціональних органів ЄС [1].

Таким чином, можна констатувати наступне: права людини є одним із найважливіших інститутів права будь-якої сучасної держави, і розглядаються вони передусім як узагальнення практичного досвіду міжлюдського спілкування,

а відтак, за жодних обставин їх не можна трактувати як породження спекулятивної діяльності людського розуму у відриві від невинних соціальних процесів. Щоправда, в епоху Просвітництва цей досвід відображав практику спілкування окремих людських суспільств, про що свідчить надання першочергового значення у відповідних державних документах різним правам.

У наш час цей досвід стає загальнолюдським і переконливо свідчить, що визначальним критерієм прогресу людства є ступінь визнання цінності його кожного окремого представника – людини. Відтак, стає зрозумілою спадковість сучасної концепції прав людини, яку можна вважати своєрідним продовженням доктрини природних прав, принаймні щодо низки ключових її моментів:

а) визнання універсальності носіїв таких прав, якими виступають усі люди, незалежно від існуючих між ними відмінностей;

б) визнання таких прав природними, тобто встановлення незалежності їхнього існування від держави є неоднозначним у класичній та сучасній доктринах прав людини [5].

Схарактеризовані тенденції розвитку інституту прав людини, відображені в його концепції, слід, не вважати такими, що суперечать класичній доктрині, а розглядати як природний прояв його закономірностей, що еволюціонують, трансформуються із динамікою суспільства.

Таким чином, формування концепції прав людини має свій, так би мовити, родовід, тобто права людини ні у якому разі та за жодних обставин не можна розглядати як предмет спекулятивної діяльності людського розуму, породження певної специфічної культури, ідеології.

Більше того, мабуть, саме феномен прав людини може слугувати одним із найбільш яскравих зразків, прикладів та вагомим доказом існування соціально-природного права, теорії якого ніколи не будувалися виключно або головним чином на вольових засадах, а з самого початку виступали узагальненням практичного досвіду [56, р.98].

Відтак, є підстави констатувати, що в історико-правовому ракурсі феномен прав людини безпосередньо соціальний, впливає з об'єктивних соціальних закономірностей та з часом отримує ту чи іншу ідеальну нормативно-організаційну форму опосередкування [1].

Феномен права людини це – становлення нового міжнародного правопорядку, започаткованого ООН. Саме з діяльністю цієї всесвітньої організації пов'язується розробка документів, які згодом утворили фундамент міжнародної нормативної системи прав людини. Показовим у цьому сенсі буде звернення до документів спеціалізованих установ ООН, пов'язаних із підготовкою Загальної Декларації прав людини. [1].

У науковій та правозастосовній практиці традиційною є класифікація прав за змістом і сферою дії:

Громадянські (особисті) — право на життя, свободу, безпеку, повагу до приватного життя, свободу совісті;

Політичні — свобода вираження поглядів, право на участь в управлінні державою, виборче право;

Економічні — право на працю, підприємництво, приватну власність;

Соціальні — право на соціальне забезпечення, освіту, охорону здоров'я;

Культурні — свобода творчості, право на користування рідною мовою, доступ до культурних цінностей.

Цікавою, на нашу думку, є точка зору, за якою під правами людини пропонується розуміти систему правил з дотримання взаємних зобов'язань людини й держави [3].

Підхід до розуміння прав людини як системи правил з дотримання взаємних зобов'язань особи й держави матиме сенс, мабуть, лише тоді, коли держава виступатиме інститутом політичної організації всього суспільства, а отже, відображатиме загальні інтереси цього суспільства. Адже відомо, що держава у функціональному аспекті характеризується забезпеченням не лише загальносоціальних, але й, так би мовити, специфічних інтересів, котрі не можна ототожнювати з інтересами загальносуспільними.

З огляду на вищесказане, людина несе обов'язки перед державою, суспільством, яке, створюючи можливості для реалізації її прав, встановлює також певні вимоги щодо їхнього використання. Причому держава виступає у площині прав людини “інструментом” забезпечення дотримання людиною суспільних вимог у процесі здійснення своїх прав та свобод. Існує і зворотний бік зв'язку людини та держави у процесі реалізації людиною своїх прав та свобод. Інститут прав людини спрямований не лише на забезпечення можливості особистого розвитку і породжуваного цим соціально-економічного розвитку суспільства як єдиного цілого на основі індивідуальної ініціативи громадян, але і на забезпечення зворотного зв'язку особи з органами державного управління соціально-економічним розвитком, в т.ч. і з метою своєчасної ліквідації помилок управління, коректування цілей, способів розвитку [4]. В такому сенсі можна вести мову про права людини як про систему правил з дотримання взаємних зобов'язань особи й держави.

Тому використання поняття держави у прив'язці до прав та обов'язків людини носить дещо умовний, специфічний характер. У аналізованому понятті прав людини як системи правил з дотримання взаємних зобов'язань фіксується, як нам видається, важлива характерна риса сучасного розуміння явища прав людини – соціальність, суспільність цих прав.

Адже такі права мають сенс у суспільстві лише тоді, коли відповідними суб'єктами, котрі виступають індивідуальними, колективними, державними, недержавними за своїм характером у суспільних відносинах, які

опосередковують процес реалізації прав людини, виконуються обов'язки, що ними забезпечується змістовна реалізація відповідних прав людини, а органи держави як офіційні представники суспільства, несуть відповідальність за гарантування належної поведінки соціально зобов'язаних суб'єктів у сфері прав людини [5].

Висновки. Саме у цьому розумінні можна стверджувати, що права людини є соціальними за своєю суттю, оскільки за будь-якого іншого розуміння походження прав людини від природи, не було б потреби наголошувати на обов'язках іншої сторони: права підлягали б реалізації виключно в односторонньому порядку – особою, якій вони належать.

Права людини в Україні мають міцне нормативне підґрунтя та визначальне значення для формування правової держави. Проте, в умовах гібридної війни, внутрішніх реформ та глобальних викликів забезпечення їхнього реального змісту залишається складним завданням. Актуальним є подальше вдосконалення механізмів захисту прав, адаптація до європейських стандартів та активізація правової освіти. Лише через інтегровану політико-правову стратегію можлива побудова суспільства, де права людини стануть не лише декларативною нормою, а щоденною реальністю [1].

Література:

1. Добрянський С. П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини: дис. к. ю. н.: 12.00.01, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, Львів, 2002. 181с.
2. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України, Львів, 1996.265с.
3. Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування: Автореф. дис...канд. юрид. наук: 12.00.01, ЛНУ ім. Івана Франка. Львів, 2000. 17с.
4. Права людини. Основні міжнародно-правові документи з прав людини. К., 1989. 245с.
5. Рабінович П.М. Права людини і громадянина у Конституції України. Харків: Право, 1997. 56с.

References:

1. Dobrianskyi S. P. (2002). Aktualni problemy zahalnoi teorii prav liudyny: [Current Issues in the General Theory of Human Rights] dys. k. yu. n.: 12.00.01, Lviv. nats. un-t im. I. Franka, Lviv, [in Ukrainian].
2. Kulchytskyi V.S., Nastiuk M.I., Tyshchuk B.I.(1996). Istoriia derzhavy i prava Ukrainy, [History of the State and Law of Ukraine]. Lviv, [in Ukrainian].
3. Pankevych I.M. (2000). Zdiisnennia prav liudyny: problemy obmezhuвання.[The Realization of Human Rights: Issues of Limitatio].Avtoref. dys...kand. yuryd. nauk: 12.00.01, LNU im. Ivana Franka. Lviv, [in Ukrainian].
4. Prava liudyny.(1989). Osnovni mizhnarodno-pravovi dokumenty z prav liudyny. [Key International Legal Instruments on Human Rights]. Kyiv, [in Ukrainian].
5. Rabinovych P.M.(1997). Prava liudyny i hromadianyna u Konstytutsii Ukrainy. [Human and Citizen Rights in the Constitutio]. Kharkiv: Pravo, [in Ukrainian].